

Provocări ale dezvoltării durabile a localităților și patrimoniului construit

Secțiunea 1 : Patrimoniu construit urban – inserții, conversii restituiri

CONSTRUCȚIA NOUĂ CA EVENTUALĂ RESURSĂ PENTRU VALORIFICAREA PATRIMONIULUI ISTORIC – STUDII DE CAZ

Prof. Dr. Arh. Mircea Sergiu MOLDOVAN

Cuvinte cheie: *dezvoltare durabilă, patrimoniu construit urban, inserții valorificatoare*

GENERALITĂȚI

Până foarte de curând, arhitectura era considerată drept o risipitoare de resurse (să ne reamintim numai efortul necesitat de piramide, secătuirea Franței prer evoluționare după Versailles sau ce a fost Casa Poporului pentru România predecembristă), un corespondent în statele centralizate al descrierilor și analizelor elaborate în *Eseu despre dar* pentru excesele de reprezentare din societățile primitive exotice. Fără de bascularea rapoartelor tradiționale din artă dintre inovație artistică/estetică și meșteșug și implicit dintre cheltuielile materiale și de muncă (pe de o parte) și prețul operei de artă (pe de altă parte), arhitectura a rămas scumpă sau relativ scumpă, chiar și în speculații.

Odată cu intrarea în expansiunea contemporană a frumosului postindustrial și postmodern, arhitectura contemporană devine, în mod paradoxal, o resursă certă, valorificată prin media, dar și prin adevărate migrații turistico-culturale, alături de patrimoniul istoric arhitectural și artistic consacrat.

Protecția patrimoniului istoric impune un control riguros și responsabil al investițiilor lucrative sau speculative din vecinătăți și, cu atât mai mult, din ariile de protecție ale acestuia și de apreciat ar fi eventualele soluții, datorită cărora aceste operațiuni să devină resurse de valorificare ale patrimoniului, date fiind costurile uzuale necesare pentru restaurarea, conservarea, reabilitarea, întreținerea sa și dificultățile notorii de a le acoperi.

Lucrarea dorește să prezinte unele considerații sprijinite de două propuneri în această direcție – studii de caz la scări și particularități diferite: incinta fortificată a orașului Sebeș și incinta Comunității Evreiești (Mozaice) din Oradea.

Imagine și restituire în cazul centrului istoric al orașului Sebeș

Cetatea din Sebeș (actualul centru istoric al orașului), fără a fi atât de celebră ca și cea din Sighișoara, prezintă o atractivitate deosebită datorită accesibilității, configurației și proporțiilor care frizează arhetipul, și faptului că nu numai că este locuită, dar este și integrată organic-funcțional în localitate (Fig.1.). În anul universitar 1992-1993 proiectul de diplomă al arhitectului Ștefan Harda (GESTIUNE ȘI REVITALIZARE CENTRU ISTORIC SEBEȘ) mărturisea despre actualitatea temei și se situa într-o evoluție istoricistă față de o abordare anterioară (1992, proiect de diplomă arhitect Dana Fleșer: PUNEREA ÎN VALOARE A ZONEI ISTORICE SEBEȘ), marcată de urbanism.

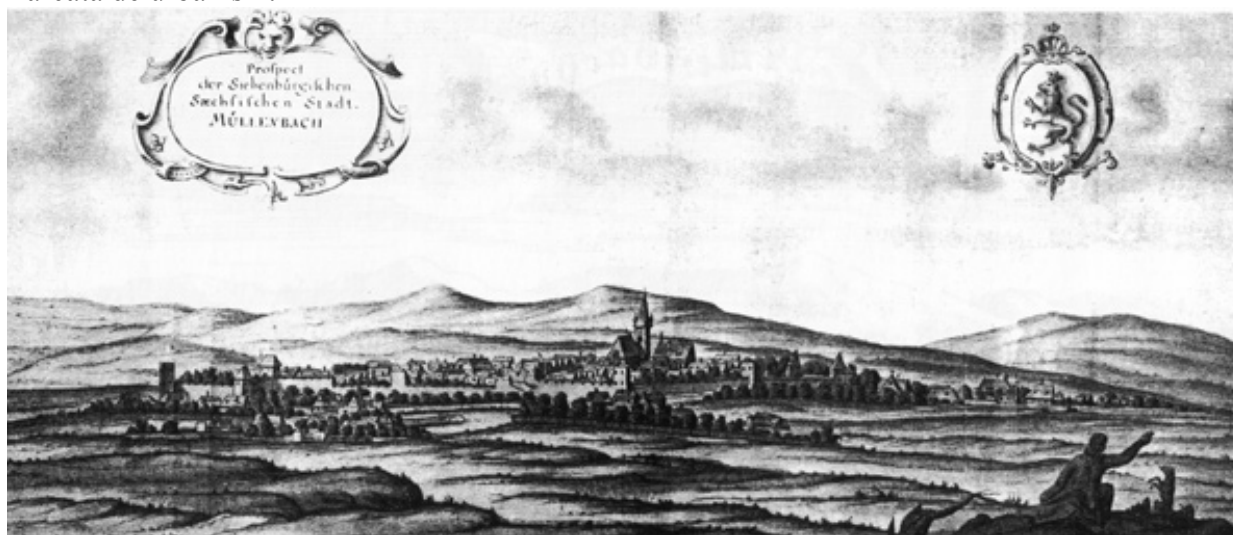

Fig.1. Sebes – Müllenbach. Vedere de Johann Haas, 1736 (după Borbély).

Deși mărturiile istorice despre locuirea teritoriului orașului Sebeș se înșiruie cvasicontinuu din neolitic și până astăzi, totuși aportul cel mai evident și cu expresivitate maximă în zilele noastre, datează din Evul Mediu (Fig.2.) și este constituit de incinta fortificată delimitând centrul istoric ca un teritoriu compact și foarte bine conturat. Pentru specialiști nu este cazul să se insiste asupra menționărilor documentare (1245 – Mallennbak), numelui actual (1301 – Sebus), începuturilor breslelor în Transilvania (1376 – alături de Sibiu și Brașov), scaunului săsesc de Sebeș (1308-1876), dreptului de a ridica ziduri de apărare (1387), incursiunea turcească distrugătoare (1438), ocuparea de către partizanii lui Ioan Zápolya (luptele cu Habsburgii în secolul al XVI-lea, plata despăgubirii la 1542 pentru opțiunea imperială), concentrărilor armatelor mobilizate de Andrei Báthory (1599) și de Mihai Viteazul (1600), instituirea de către Dietă a primului blazon al Ardealului (1659), tipăririi aici a „Zbornicului slavonesc” al lui Coresi (1581) și „Sicriului de aur” (1683), stabilirii sediului dietei principilor Transilvaniei, guvernului (1732, 1736, 1790), prefecturii românești (1848, Dionisie Pop Marțian), privilegiilor (în secolul al XIV-lea emiteră de monedă proprie, vămuirea, organizarea de târguri, administrarea justiției etc.), dintre care unele căpătau expresie arhitecturală (încadrarea turnului Bisericii evanghelice cu patru turnulețe, consfințind dreptul de a pedepsi cu decapitarea).

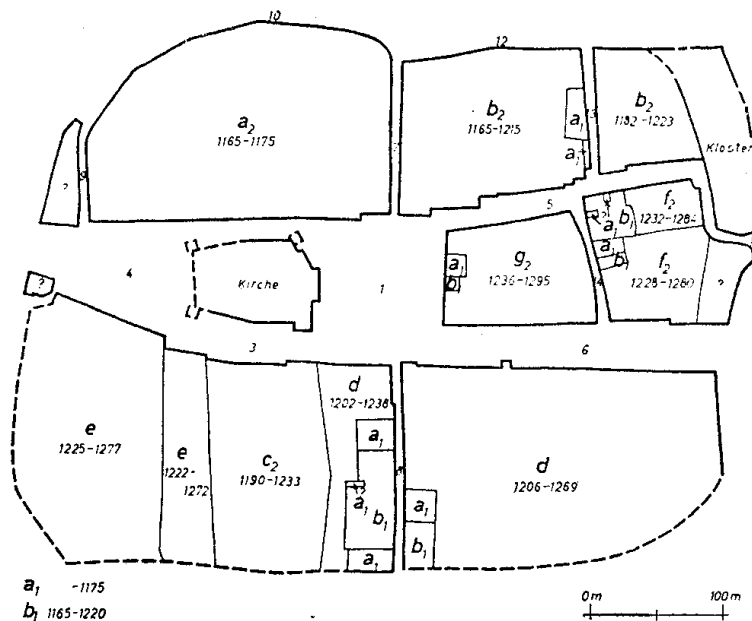

Fig.2. Sebes. Datarea extinderii orașului începând cu evul mediu (după Niedermaier).

Mult mai importantă și oarecum de actualitate (cel puțin ca decizie sau opțiune) este soarta monumentelor istorice de arhitectură și a întregului teritoriu delimitat de incinta fortificată. Față de anul 1992, când *Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice București*, a aprobat o listă cu 24 de monumente istorice, în anul 2004, lista oficială emisă de *Ministerul Culturii și Cultelor*, prin *Institutul Național al Monumentelor Istorice*, a ajuns la 41 de poziții, dintre care 37 se referă la *ansamblul urban al orașului Sebeș*:

1. ANSAMBLUL FORTIFICAȚIILOR ORAȘULUI (cod AB-II-a-A-00325), datare între secolele XIV-XVII: Poarta de nord a cetății (azi locuință, Str. Caragiale Ioan Luca, Nr.3), Turnul Octogonal (Str. Dobrogeanu Gherea, Nr. 35), Turnul Croitorilor sau Studentului (Str. Traian, Nr.6), Turnul Cismarilor (Str. 24 Ianuarie, Nr.5), Turnul Semicircular (azi spațiu comercial, Cetății, Nr.9), curține (între străzile: Pavel Dorin, Traian, Bistrei, Mioriței, Mihai Viteazul, Patria, Caragiale I.L., Pieții, 24 Ianuarie, Cetății și Aviator Olteanu);
2. CENTRUL ISTORIC AL LOCALITĂȚII (cod AB-II-s-A-00326), datare între secolele XVII-XIX, delimitat astfel: la est – Str. Călărași, Blaga Lucian, Traian, la sud – Str. Traian, la vest – Str. Pavel Dorin, Str. Blaga Lucian și la nord de la Podul peste Canalul Morilor până la Str. Pieții și Str. Peneș Curcanul
3. CASĂ (cod AB-II-m-B-00327), Str. 24 Ianuarie, Nr.2, secolele XVII-XIX;
4. CASA TISHLER (cod AB-II-m-B-00328), Str. 24 Ianuarie, Nr.6, secolele XVI-XIX;
5. CASA (cod AB-II-m-B-00329), Str. 9 Mai, Nr.2, secolul al XIX-lea;
6. CASĂ (cod AB-II-m-B-00330), Str. 9 Mai, Nr.6, secolul al XVIII-lea;
7. BISERICA „ÎNVIEREA DOMNULUI” (cod AB-II-m-B-00331), Str. Bena A., Nr.4, 1819;
8. BISERICA „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” (cod AB-II-m-B-00332), Bd. Blaga L., 1778;
9. ANSAMBLUL URBAN „BD. LUCIAN BLAGA” (cod AB-II-a-B-00333), secolele XVIII – XIX;

10. POȘTA VECHE (cod AB-II-m-B-00334), Bd. Blaga L., Nr.1, lângă Poarta de vest a cetății medievale, secolul al XIX-lea;
11. CASĂ (cod AB-II-m-B-00335), Bd. Blaga L., Nr.2, sfârșitul secolului al XIX-lea;
12. CASA WEBER (cod AB-II-m-B-00336), Bd. Blaga L., Nr.3, secolele XVII-XVIII;
13. CASĂ DE BRESLAȘ (cod AB-II-m-B-00337), azi sediul Protopopiatului Ortodox, Bd. Blaga L., Nr.6, secolul al XVIII-lea;
14. CASA FILTSCH (cod AB-II-m-B-00338), azi sediul Protopopiatului și Consistoriului Evanghelic, Bd. Blaga L., Nr.10-12, sfârșitul secolului al XVIII-lea;
15. CASĂ (cod AB-II-m-B-00339), Bd. Blaga L., Nr.14, secolul al XVIII-lea;
16. CASA ROTH (cod AB-II-m-B-00340), Bd. Blaga L., Nr.16, secolele XVI – XIX;
17. CASĂ (cod AB-II-m-B-00341), Bd. Blaga L., Nr.18, secolul al XIX-lea;
18. CASĂ (cod AB-II-m-B-00342), Bd. Blaga L., Nr.20, secolul al XIX-lea;
19. CASĂ (cod AB-II-m-B-00343), Bd. Blaga L., Nr.22, secolul al XIX-lea;
20. CASĂ (cod AB-II-m-B-00344), Bd. Blaga L., Nr.24, secolul al XIX-lea;
21. CASA KOHUTH-BREITENSTEIN (cod AB-II-m-B-00345), Bd. Blaga L., Nr.25-27, secolele XVI-XIX;
22. CASĂ (cod AB-II-m-B-00346), Bd. Blaga L., Nr.28, secolul al XIX-lea;
23. CASA HEITZ-KONRAD (cod AB-II-m-B-00347), Bd. Blaga L., Nr.39, secolele XVI-XIX;
24. CASA MAUKSCH (cod AB-II-m-B-00348), Bd. Blaga L., Nr.52, secolele XVI-XIX;
25. MOARĂ DE GRÂU (cod AB-II-m-B-00349), Str. Decebal, Nr.2, 1875;
26. GIMNAZIUL EVANGHELIC (cod AB-II-m-A-00350), azi Școala Generală Nr. 2, Piața Libertății, Nr.1, 1865;
27. MĂNĂSTIREA ROMANO-CATOLICĂ „SF. BARTOLOMEU” (cod AB-II-a-A-00351), fostă mănăstire dominicană, Bd. Mihai Viteazul, Nr.35, secolele XIV-XVIII;
28. BISERICA ROMANO-CATOLICĂ „SF. BARTOLOMEU” (cod AB-II-m-A-00351.01), Bd. Mihai Viteazul, Nr.35, secolele XIV-XVIII;
29. ANEXE (cod AB-II-m-A-00351.02), Bd. Mihai Viteazul, Nr.35, secolele XIV-XVIII;
30. CASA SCHNEIDER (cod AB-II-m-B-00352), Bd. Mihai Viteazul, Nr.2, secolele XVII-XIX;
31. PRIMARIA (cod AB-II-m-B-00353), Piața Primăriei, Nr.1, cca. 1900;
32. CASA ZÁPOLYA (cod AB-II-m-A-00354), azi Muzeul Municipal „Ioan Raica”, Piața Primăriei, Nr.3, secolele XV-XVIII;
33. ANSAMBLUL BISERICII EVANGHELICE (cod AB-II-a-A-00355), Piața Primăriei, Nr.5, secolele XIII-XVI;
34. BISERICA EVANGHELICĂ (cod AB-II-m-A-00355.01), Piața Primăriei, Nr.5, secolele XIII-XVI;
35. CAPELA „SF. IACOB” (cod AB-II-m-A-00355.02), Piața Primăriei, Nr.5, cca. 1420;
36. CASA PAROHIALĂ EVANGHELICĂ (cod AB-II-m-A-00355.03), azi casa clopotarului (în substrucții turn și vechea capelă „Sf. Iacob”), Piața Primăriei, Nr.5, secolele XIV-XVI;
37. ZID DE INCINTĂ (cod AB-II-m-A-00355.04), Piața Primăriei, Nr.5, secolul al XIV-lea.

Se consideră că nu s-au modificat în timp căile de comunicații și că facilitatea circulației carosabile s-a făcut doar cu demolarea porților de intrare și materiale noi aplicate pe căile de rulare. Trama stradală constituită în timp, două străzi longitudinale est-vest legate cu două piețe și străzile

9 Mai și Miorița și mai multe străzi transversale pe direcția nord-sud (Fig.3.), debutează acum prin 7 accese practice în zidurile cetății, iar din drumul care înconjura în întregime cetatea a dispărut, după anul 1899, porțiunea dintre Str. Aviator Olteanu și Str. Peneș Curcanul.

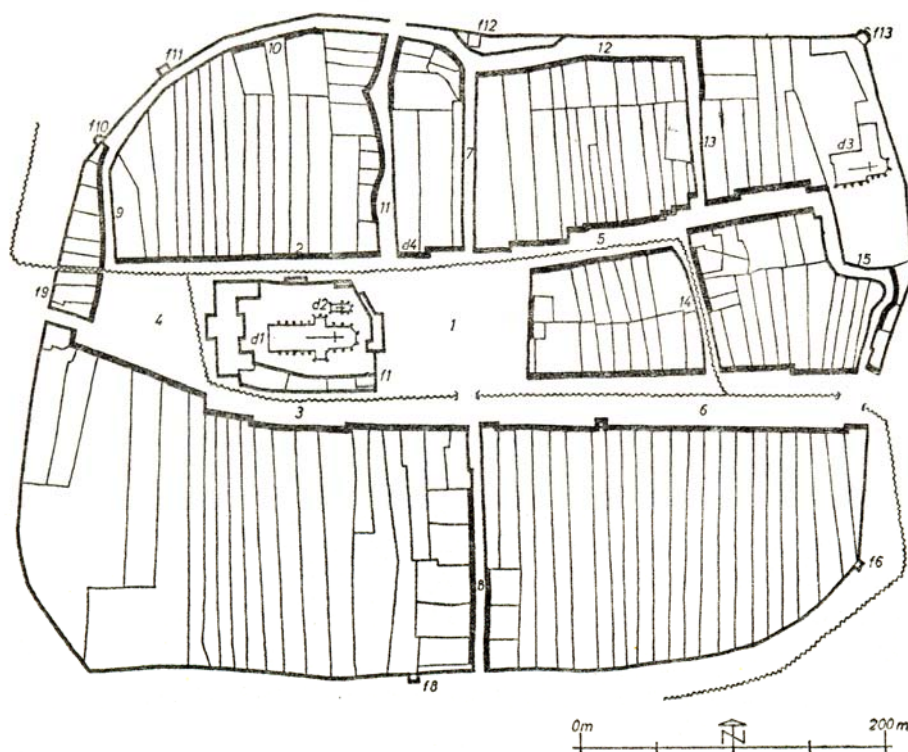

Fig.3. Sebes. Parcelarul orașului la 1880 (după Niedermaier). Legenda:
d1 – Biserica evanghelică, d2 – Capela „Sf. Iacob”, d3 – Biserica catolică (fosta mănăstire dominicană), d4 – Primăria, f1 – turn, f 6 – Turnul Croitorilor, f 8 – turn, f 9 – Poarta de vest și fostul turn cu barbacană, f 10 – Turnul Fierarilor, f 11 – Turnul Cizmarilor, f 12 – Poarta de nord, f 13 – Turnul Octogonal, 1 – Großer Platz (Piața Primăriei), 2 – Str. 24 Ianuarie, 3-6 – Bd. Lucian Blaga, 4 – Kleiner Platz (Piața Libertății), 5 – Str. Dobrogeanu Gherea, 7 – Str. I.L. Caragiale, 8 – Str. Bistrei, 9 – Str. Cetății, 10 – acces blocat, 11 – Str. Pieții, 12 – Str. I.L. Caragiale, 13 – Str. Patria, 14 – Str. 9 Mai, 15 – Str. Miorița.

Ca dotări, spațiile comerciale și pentru prestări de servicii inițiale au ajuns în mare parte sub linia roșie a drumului, dotările administrative nu au ținut pasul cu evoluția vieții sociale, utilitățile sunt necorespunzătoare, dotările turistice și de agrement lipsesc, iar circulația intensă contribuie la degradarea ambientului construit.

Lotizările inițiale (front maxim 12 m), s-au păstrat dar au pierdut în majoritatea cazurilor, accesul la a doua extremitate prin dezafectarea drumului de strajă și extinderea grădinii până la fortificații. Acolo unde drumul de strajă s-a păstrat (latura nord a incintei), el s-a amplificat într-o stradă, iar frontul nu a fost mobilat cu clădiri. Locuințele ocupă frontul la stradă și realizează accesul prin ganguri. Regimul de înălțime variază de la P+1E la parter, spre străzile secundare. Materialele de construcție sunt cele durabile în epoca (zidărie de cărămidă sau piatră, șarpantă lemn, învelitori ceramice). Tipologia lotului (relativ îngust și profund) generează frecvent tipologia de construcție în L, fără a asigura valorificarea optimă a terenului. Dintre construcții, 19 datează de după anul 1900, 48 din intervalul 1850- 1900, 43 din intervalul de timp

1800-1850, 15 sunt datate 1600-1700, iar 5 sunt recunoscute ca anterioare anului 1600. Multe construcții necesită intervenții urgente pentru asanare și modernizare, dar costurile, corelate cu disponibilitățile proprietarilor, par a fi prohibitive.

Un element promițător este prezența apei curgătoare în rigolele cetății, reminiscență a canalizării deschise din istorie. Chiar și astăzi există imobile care nu beneficiază de apă curentă și canalizare. O intervenție vizând corelarea rețelelor și instalațiilor ar trebui să fie concentrată și să vizeze și integrarea unui mobilier urban adecvat.

Documentarea include elemente arheologice, literare, iconografice, cartografice, tehnice. Analiza teritoriului s-a efectuat în cadrul diferitelor studii și a fost inevitabil marcată de climatul ideilor din epocile respective vizând valorile funcționale (puncte centrale, zone de interes, etape funcționale, localizarea intervențiilor etc.), valorile istorice (situare, analiză, monument și spațiu caracteristic), valorile ambientale (starea fizică a existentului, valoare stilistică, arhitecturală și plastică, identificarea zonelor valoroase spațial sau ambiental), relația cetății – a centrului istoric, cu restul orașului. În general s-a considerat centrul istoric ca un tot coerent în echilibru cu restul țesutului, dar realitățile existente la un moment dat sau chiar și limitele culturale și-au pus amprenta asupra abordării concrete. O abordare curentă și care ar putea întruni un anumit consens astăzi, ar consta în opțiunea pentru acțiuni imediate care să restaureze incinta fortificată, porțile, turnurile, clădirile monument istoric. Pe axa vest s-ar putea interveni pentru realizarea unei coerențe a fronturilor prin restaurări, reconstrucții, supraetajări sau plombe chiar. Prezența medievală a apei curgătoare în oraș ar putea fi amplificată prin accentuarea componentei decorative ambientale. Clădirile existente păstrate ar fi asanate și înzestrate cu dotări corespunzătoare. Ca principală consecință, cetatea va avea o exprimare „introvertită” a zonei centrale interioare. Un aparent pragmatism (intervenții asupra clădirilor existente, tratarea peisagistică a elementului acvatic și vegetal, implementarea cu dispute de clădiri noi) va masca amânarea *sine die* a soluționării degradării ambiantului istoric: proprietarii nu dispun de resurse, statul „providență” nu are consistență, organismele specializate sunt efectiv suprasolicitate, ne mai putând decide care intervenție este mai acută.

Mult mai periculoasă, sub aspectul riscului de a atrage oprobiul mediilor constituite în domeniu, ar fi o abordare care ar propune refacerea drumului de straja (acolo unde acesta a dispărut, dar figurează în documente) și realizarea unor fronturi înșiruite în lungul acestuia. Dincolo de redarea logicii așezării și reconstituirea imaginii de epocă păstrate, această soluție nu ar friza pașișă, ci ar fi adecvată momentului actual în care proprietatea este reconsiderată și ar reprezenta și o cercetare de arhitectură și urbanism pe loturi profunde și înguste: dublarea accesului ar da proprietarului prilejul să pună în valoare, pe piață sau prin asociere, suprafața integrală a terenului său și să mobilizeze în același timp resurse pentru restaurarea imobilului existent de la extremitatea cealaltă a parcelei. Calitatea imaginii urbane este sporită, ca și cea a arhitecturii posibile, densitățile și eficiența incomparabile s-ar conjuga cu fezabilitatea. Este o utopie să se mai creadă că acest teritoriu, dintre fronturile existente și zidul cetății, ar mai putea fi mobilat cu blocuri sau chiar cu locuințe dispuse pe niște fundături practicate din străzile transversale existente. Mobilizarea de resurse prilejuite de această abordare, calitatea imaginilor realizate, interesul resuscitat de imagini exterioare (percepută din goana mașinii de la o cotă inferioară poziției verticale) s-ar corela cu devierea perimetrală a circulației auto (cu excepția serviciilor și riveranilor), realizarea în viitor a șanțului cetății, o dublare a circuitului decorativ al apei de suprafață.

Ne-am apropiat de cea mai veche reprezentare a Sebeșului cunoscută din stampa lui Johannes Tröster din „Dacia” (Fig.4.), tipărită la Nürnberg, în anul 1666. Considerată de unii „o

creație de pură fantezie”, datorită traseului circular al cetății și numărului exagerat de turnuri de apărare, ea ne oferă o primă imagine asupra arhitecturii orașului, eclectică în zilele noastre. Subiectul acesta ar merita o dezvoltare în sine. Immanuel Kant enunța (KRITIK DER REINEN VERNUFT): „Schematismul prin care puterea noastră de înțelegere ia contact cu lumea fenomenelor... este însușirea atât de adânc ascunsă în sufletul omenesc, încât cu greu vom ghici mecanismul secret folosit aici de natură”. Elementele recunoscutibile ale gravurii (spina dublă est-vest, mai multe cădiri de cult etc.) ne îndepărtează totuși de dezvoltarea acestei idei de către E.H. Gombrich în „Artă și iluzie” (Cap.2 Adevăr și stereotip), când se referea la „Cronica de la Nürnberg a lui Hartmann Schedel, cu gravuri în lemn de Wolgemut, profesorul lui Dürer”: „pe măsură ce răsfoim paginile acestui gros in-folio întâlnim aceeași gravură în lemn reprezentând orașe medievale revenind sub diferite legende drept Damasc, Ferrara, Milano și Mantua” și se apropie de concepția sa despre reprezentare ca potrivire cu realitatea, „proces pas cu pas depinzând de alegerea schemei ce urmează a fi adaptată sarcinii de a putea servi de portret”.

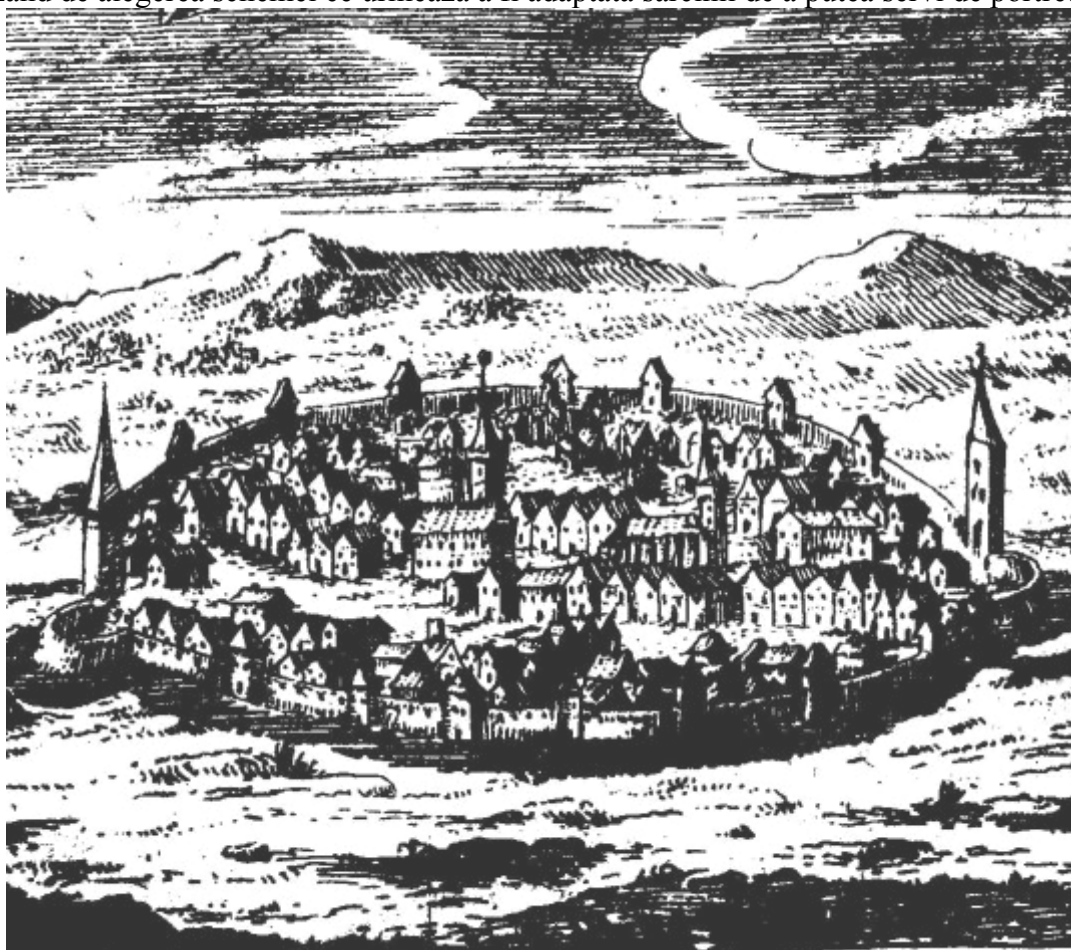

Fig.4. Sebes. Stampa din „Dacia” lui Tröster, Nürnberg, 1666. (după Miclea).

Dacă urmărim însă succesiunea imaginilor privind evoluția cetății Sebeș (1150, 1175, 1200, 1225, 1250, 1275, sec. XVI și 1800) constatăm că aceasta s-a dezvoltat inițial în zona nord-vest, s-a extins în jumătatea nordică, a realizat anumite ectoplasme pe căile de comunicații din sud, a definit incinta, a început să dubleze construcțiile în jumătatea de nord, prin construirea unui al doilea front al parcelelor pe drumul de strajă, iar apoi, datorita invaziilor repetate și ocupației, și-a pierdut vocația militară, astfel că până la 1800 populația din exteriorul cetății a

devenit considerabilă și nu mai avea nevoie de refugiul din incintă, iar loturile agricole au înglobat drumul de strajă, ajungând să fie delimitate de zidul de incintă (Fig.5.). În această viziune revelatoare, reconstituirea drumului de strajă și realizarea fronturilor pe acesta ar fi o dezvoltare logică, *gravura lui Tröster* un „proiect” și în același timp un „testament” arhitectural, iar realizarea unor construcții P+1 cu timpan și diferențiate ca tratare și finisaje, pentru a nu genera confuzie sau a friza pașișă, plauzibilă. Procesul organic al constituirii și dezvoltării cetății ar fi cauciune, martor și cadru pentru revitalizarea acestora și restaurarea monumentelor rămase. Bineînțeles că o asemenea abordare iese din rutina curentă, poate zdrobi eventual o carieră și trebuie mai întâi să reunească un consens. Față de un arhitect care se legitimează prin construcție, istoricul și cercetătorul au avantajul detașării de lucrativ și al cântării imparțiale.

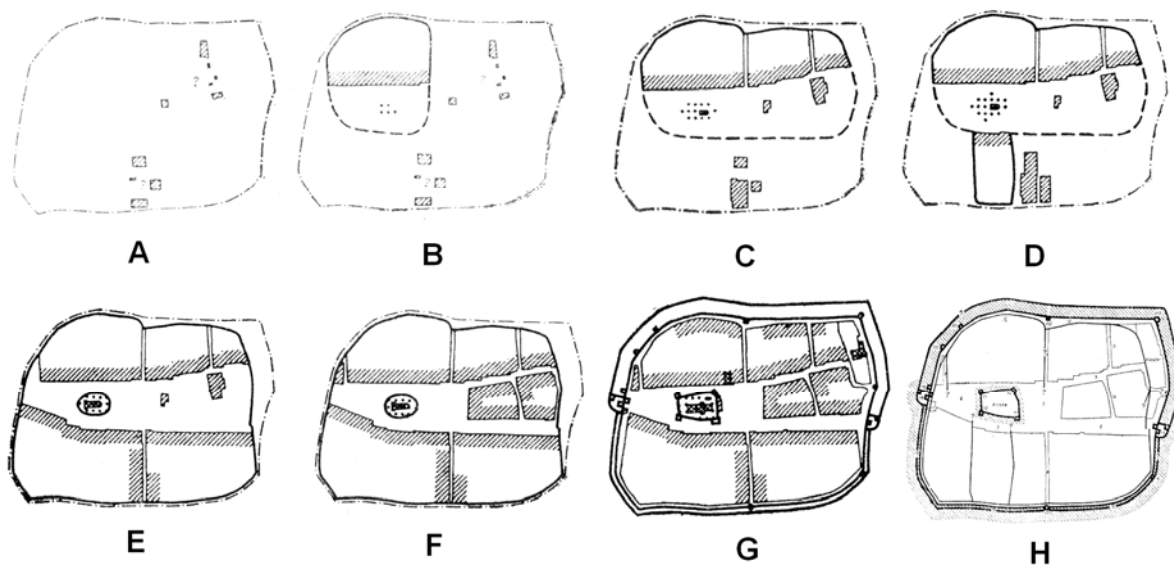

Fig.5. Sebes. Schemele evoluției așezării între secolele XII-XVI (după Niedermaier).
Legenda: A – la 1150, B – la 1175, C – la 1200, D – 1225, E – 1250, F – 1275, G – secolul al XVI-lea, H – reconstituirea sistemului de fortificații.

Putem să ne raportăm și la recomandările privind protejarea ansamblurilor istorice și tradiționale și rolul lor în viața contemporană făcută de Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură în noiembrie 1976: „ansamblurile trebuie studiate ca un tot unitar, inclusiv evoluția lor spațială, integrându-se toate datele arheologice, arhitecturale, tehnice și economice”. Comitetul interguvernamental de Protecția Patrimoniului Mondial Cultural și Natural al ONU recomanda, în decembrie 1986, că „în cazul centrelor istorice ce acoperă exact perimetrul orașului vechi, astăzi înglobat în orașul modern... este necesară delimitarea precisă a bunului ce urmează a fi înscris în dimensiunile lui istorice cât mai cuprinzătoare, prevăzând o tratare potrivită a zonei din imediata vecinătate”.

Argumentul cel mai puternic ni se pare însă a izvorî din pragmatism; anumite configurații mentale trebuie să se muleze pe realitatea conform căreia mobilizarea resurselor pentru restaurarea și valorificarea monumentelor existente, se poate realiza prin valorificarea unor terenuri (ce generează densități dificil de gestionat), mai ales dacă prin aceasta, se desăvârșește structura urbană înghețată într-un stadiu intermediar, se asigură o coerență formală, o calitate arhitecturală și urbană corespunzătoare și se evită ambiguitatea dintre imaginea istorică și completarea ei.

Valorificarea incintei Sinagogii Mari Ortodoxe din Oradea. Un nou Centru comunitar evreiesc.

Propunerea unui nou centru comunitar multifuncțional pentru Comunitatea Evreilor din Oradea, presupune o abordare complexă, prin a integrarea unui program arhitectural în țesutul istoric, corelată cu restaurarea fondului construit valoros existent (clădiri monument istoric, cu valoare ambientală și memorială), rezultând un ansamblu arhitectural integrator, prin care comunitatea își gestionează activitățile curente, dedicate evreilor și totodată deservind populația ne-evreiască (localnici, dar și turiști), oferind un „produs cultural” specific, bazat pe o îndelungă tradiție, generând de ce nu, la un moment dat, un adevărat „brand cultural”.

Oradea, reprezentând odată cea mai importantă comunitate evreiască a Ungariei (a doua ca dimensiune, după Budapesta) și după 1918, a României, este astăzi un martor tăcut, al imensei contribuții culturale evreiești, în aproape toate aspectele vieții societății. Analizând Oradea, ca studiu de caz, modul în care evenimentele petrecute în Țările Române în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX l-au incitat pe Carol Iancu să le consacre o manifestare științifică prestigioasă sub semnul binomului „permanență și ruptură” (continuitatea care asigură perenitatea poporului ales și schimbările care frizează ruptura/finalizarea luptei îndelungate pentru emancipare și tragedia finalizată în Shoah). Cea mai bună sursă pentru Oradea rămân cercetările doamnei Tereza Mozes (*Evreii din Oradea*) și campaniile de relevée și fotografiere efectuate de studenții noștri pe parcursul mai multor ani. La Oradea emanciparea va ilustra această accepțiune, arhitectura ca și carte a popoarelor și modalitate de apropiere a unui teritoriu care se întâlnește cu poporul evreu, privat de un stat și metaforic obligat să se bată „într-un picior” – religia ca unic sprijin, să construiască în stilul popoarelor înconjurătoare, să suporte alienarea (începând cu cea față de pământ) prin tot soiul de interdicții. Emanciparea a metamorfozat comunitățile evreiești din entități politice în colectivități religioase (sloganul era deja de la Napoleon „totul pentru individ, nimic pentru grup”), a suprimat mijlocirea prin reprezentanții comunității, a exacerbat individualismul. Evreii nu au mai fost obligați să trăiască la marginea orașului și și-au putut da frâu liber dorințelor și fanteziei, au explorat și alte domenii (în acest caz estetice) decât studiul cărților sfinte și poate fi vorba de un adevărat „apetit” pentru arhitectură. Oradea a ajuns în centrul acestor procese și efervescența creatoare și calitatea realizărilor de aici m-a îndreptățesc să o numesc „o Florență evreiască de la sfârșitul secolului al XIX-lea” (să ne reamintim că o comparație Florența-Veneția evidențiază tocmai efervescența și varietatea, nu numai ideatică ci și artistică și o anume cultivare a disputei), să evidențiez mai ales afinitățile manifeste cu Art Nouveau, europenitatea atinsă atât de mecenați cât și de artiștii evrei din epocă. Oameni de cultură, intelectuali, industriași, arhitecți, constructori, toți au fost împreună „artizanii” unui oraș modern, model.

Există la Oradea, o importantă moștenire evreiască (Fig.6.), ce necesită protecție, ample lucrări de restaurare și reabilitare, astfel încât să poată fi transmisă generațiilor următoare, în memoria celor 25 de mii de evrei orădeni exterminați la Auschwitz-Birkenau, în mai 1944, alături de alte 6 milioane de suflete evreiești. Urmând modelul european, și Comunitatea

Evreiască din Oradea ar trebui să beneficieze de un centru comunitar modern, multifuncțional și reprezentativ, încurajând și sprijinind dezvoltarea ei continuă.

Fig.6. Oradea – Patrimoniul evreiesc construit. (după Bedoire). Planul zonei centrale a Oradei Mari, la începutul secolului XX. Linia neagră grosă marchează proprietățile evreiești. Punctele negre marchează clădirile „cu pretenții”, edificate de evrei în stilul „maghiar-evreiesc”. Majoritatea acestor clădiri există și astăzi și necesită reabilitare.

În acord cu propunerea inițiată de *Lempert Family Foundation*, fondatoarea *comunității virtuale on-line, Oradea Jewish Community*, de a realiza în Oradea un centru educațional și un muzeu evreiesc, promovând „toleranță, înțelegere și generozitate” și contribuind esențial la „păstrarea memoriei comunității evreiești din Oradea”, am demarat un proiect de diplomă în anul universitar în curs, rezultând în prima fază, două posibile soluții (Fig.7. și Fig.8.) de rezolvare arhitecturală și funcțională (arhitect Ionuț Julean, „Centru Comunitar Evreiesc, Oradea. [*memoria comunității evreiești...*]” – proiect de diplomă 2009-2010). Deși situl inițial era lângă „Sinagoga de pe Strada Teleki” (Piața Rahovei), în urmă discuțiilor cu Președintele Comunității Evreiești, D-I

Felix Koppelman, am convenit asupra conceperii acestui proiect (reunind și alte funcțiuni pe lângă cele inițiale), în incinta Sinagogii Mari Ortodoxe, din Str. Mihai Viteazul, Nr. 4.

Fig.7. Oradea – Centru comunitar evreiesc. Incinta Sinagogii Mari Ortodoxe (Str. Mihai Viteazul). Propunerea A - Ionuț Julean.

Fig.8. Oradea – Centru comunitar evreiesc. Incinta Sinagogii Mari Ortodoxe (Str. Mihai Viteazul). Propunerea B - Ionuț Julean.

Sinagoga Mare din Oradea este o mărturie a *modului de organizare a comunităților mozaice ortodoxe de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, după emanciparea evreilor. Ansamblul reunește clădirea de cult propriu-zisă, imobile de locuit, magazii și spații comerciale (în zonă se aflau depozitele de coloniale, ateliere, manufacturi, fabrici etc.), aparținând în trecut, în întregime, comunității evreiești locale, ale căror resurse erau utilizate în scopul susținerii și întreținerii comunității, precum și pentru diverse acțiuni filantropice. O parte importantă a temei de proiect o constituie integrarea urbanistică și punerea în valoare a clădirilor existente (sediul actual al *Comunității evreilor din Oradea* alături de cele *două sinagogi sacre*), pentru păstrarea memoriei locului și crearea unui complex coerent și corect în contextul urban actual, asigurând buna funcționare a ansamblului propus, buna sa inserție în oraș, cu legături optime și evitarea unor eventuale congestii.

Din punct de vedere *funcțional*, zona are un caracter preponderent rezidențial, dar se află în imediata vecinătate a Pieței Unirii, parte urbană centrală dominată de imobile de locuit (regim parter, parter+1,2,3 etaje), tip „casă de raport” cu spații comerciale la parter și mezanin (după caz), spații pentru servicii, birouri, administrație publică, cult, cultură, instituții de învățământ etc., fiind parte din *ansamblul urban centrul istoric Oradea* (cod BH-II-a-A-01037, L.M.I./2004). Istoric, situl se încadrează în periferia orașului de secol XIX, puternic caracterizată de activități de tip industrial și de depozitare (alături se află fosta *Moară Emilia* și tot în apropiere, fosta *Moară Adria*). De remarcat totuși, vecinătatea mai multor monumente istorice arhitecturale, dintre care cele mai apropiate și importante ar fi: *Mănăstirea Capucinilor* (cod BH-II-a-B-01062, L.M.I./2004, datare secolele XVIII-XIX, *Palatul Ullmann* (cod BH-II-m-B-01026, L.M.I./2004, datat cca. 1913) și *Sinagoga Mare Ortodoxă* în sine (cod BH-II-m-B-01060, L.M.I./2004, inaugurată în 1890, arhitect *Bach Nándor*). Actualmente, amplasamentul dat de trei parcele, este proprietatea Comunității Evreilor din Oradea, și reunește mai multe clădiri retrocedate sau în curs de retrocedare, dintre care unele dezafectate și aflate în stare avansată de degradare. Nici una dintre construcțiile propuse pentru demolare nu are valoare din punct de vedere istoric sau arhitectural. În prezent funcționează numai ca spații comerciale, de depozitare și alimentație publică. Evoluția și caracteristicile zonei și sitului au fost urmărite printr-o serie de analize concrete.

A rezultat un ansamblu complex, cu o arhitectură simbolică, dedicat comunității, atât pentru recuperarea trecutului acesteia cât și pentru împlinirile ei viitoare, prin implementarea unor funcțiuni și facilități necesare. Cu siguranță necesitatea existenței unui centru comunitar evreiesc la Oradea (care să reunească *sinagoga, casa de rugăciune, o sală mare de festivități, un muzeu și alte spații flexibile de expunere, un centru de cercetări, un hotel și restaurant kosher, mikva și alte facilități sociale și medicale, alături de spațiile administrative*), este *indiscutabilă*. Ambele variante oferă publicului larg un *spațiu media*, cu caracter simbolic și interesante valențe la nivelul spațiului urban. În contextul actual al societății românești, proiectul pare o *utopie*, însă la nivelul unei societăți europene civilizate, poate fi privit ca un răspuns la o *credință*, o *speranță în bine*, bazată pe aspectele concrete ale istoriei, într-o evoluție coerentă, spre un viitor *mai bun*, prin *respect, efort și ajutor reciproc*.

REFERINȚE

1. ***, *Călători străini despre țările române*, vol. I-II, București, 1968;
2. ANGHEL, Gheorghe, *Fortificații medievale din piatră din sec. XIII-XVI*, Cluj-Napoca, 1986;
3. ANGHEL, Gheorghe, *Fortificația orașului Sebeș* (Apulum, Nr. 14), 1976;
4. BEDOIRE, Fredric, *The Jewish Contribution to Modern Architecture 1830-1930*, Jersey City: KTAV, 2004;
5. BORBÉLY Andor, *Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból*, în *Erdélyi Múzeum*, Nr. XLVIII, 1943;
6. CSCAS-DMI, *Ansamblul feudal din Sebeș*, București, 1967;
7. DAICOVICIU, Constantin, PASCU Ștefan, et al., *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. III, București, 1963;
8. DRĂGUȚ, Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976;
9. FLEȘER, Dana Sorina, *Punerea în valoare a zonei istorice Sebeș*, Proiect de diplomă, Institutul de Arhitectură „Ion Mincu”, București, 1992, îndrumător Prof. Dr. arh. FILIPEANU Angela;
10. GHEORGHIU, Teodor Octavian, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1979;
11. HARDA, Ștefan, *Gestiune și revitalizare centru istoric Sebeș*, Proiect de diplomă, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Facultatea de Construcții, Catedra Arhitectură, 1993, îndrumător Prof. Dr. arh. MOLDOVAN Mircea;
12. HETEL, Radu, *Monumente medievale din Sebeș - Alba*, București, 1964;
13. IONESCU, Grigore, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1963;
14. JULEAN, Ionuț, *Centru Comunitar Evreiesc, Oradea. [memoria comunității evreiești...]*, Proiect de diplomă, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Facultatea de Arhitectură și Urbanism, 2009-2010, îndrumător Prof. Dr. arh. MOLDOVAN Mircea;
15. MICLEA, Ion, *Sebeș*, Sibiu, 1985;
16. MOLDOVAN, Mircea, *Astăzi despre sinagogi – mâine poate despre totalitatea patrimoniului arhitectural evreiesc din România*, în *Logia*, Nr. 11/2008-2009, F.A.U. Cluj, Cluj-Napoca, 2009;
17. MOLDOVAN, Mircea, *O posibilă restituire a imaginii istorice a centrului orașului Sebeș*, în *Steaua*, Nr. 4/1994;
18. MOLDOVAN, Mircea, *Sinagoga – arhitectură a monoteismului*, București, 2003;
19. MOZES, Tereza, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, București, 1997;
20. NIEDERMAIER, Paul, *Siebenbürgische Städte*, Bukarest, 1979;
21. PROIECT ALBA: Studiu de delimitare și inventariere a ansamblurilor de arhitectură și a zonelor rezervate în județul Alba, Etapa I-a, 1991-1992;
22. SAVU, Dorel, *Studiu geografic al orașului Sebeș*, 1982;
23. VĂTĂȘIANU, Virgil, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959;
24. Site-ul oficial al *Lempert Family Foundation* – <http://www.nlempert.org/>;
25. Site-ul oficial al *Oradea Jewish Community* – <http://www.oradeajc.com/>.